

Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Oktay KIZILKAYA * Emrah SOFUOĞLU** Zeynep KARAÇOR***

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de turizm gelirleri, uluslararası turist sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla 1980-2014 dönemi incelenmiş olup yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak Pesaran v.d (2001) ARDL sınır testi ve uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmini kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönem hata düzeltme katsayısı beklenildiği üzere negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme üzerinde turizm gelirlerinin pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında sonuç kısmında çeşitli politika önermelerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi

JEL Sınıflandırması: F43, L83, O47

The Relationship Between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey: ARDL Bound Test Approach

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship among tourism revenues, international tourist arrivals and economic growth in Turkey. In this context, we examined over the period of 1980-2014 based on annual data. We applied the Pesaran et al. (2001) ARDL bounds testing and estimation of long run cointegration coefficients. According to the both long and short run estimation results, tourism revenues have a significant impact on economic growth. As expected, short run error correction coefficient is negative and statistically significant. Therefore, analysis results show that tourism revenues have a positive effect on economic growth. In the light of these findings, we have offered various policy recommendations.

Keywords: Tourism Revenues, Economic Growth, ARDL Bound Testing

JEL Classification: F43, L83, O47

GİRİŞ

Dünyada turizm sektörü en hızlı gelişmekte olan sektörlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ülkeler gerek ekonomik büyümelerini daha sürdürülebilir hale getirmek, gerek istihdam seviyelerini yükseltmek gerekse sermaye yatırımları gerçekleştirmek için turizm gelirlerini arttırmayı hedeflemektedirler. Bu hedefler doğrultusunda ülkeler uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapmaya çalışmakta, bilimsel, kültürel ve spor alanında etkinlikler yapabilmek için çeşitli tesisler kurmakta, doğal, kültürel ve

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, okizilkaya@ahievran.edu.tr

** Araş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emrahsofuoglu@gmail.com

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr

tarihi miraslarını öne çıkararak ülkelerini daha cazip hale getirerek daha fazla tanıtım yapmaya çalışmaktadırlar.

Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizm, görünmeyen bir ihracat kalemi olup, milli gelir artışına neden olmakta ve dolayısıyla ülke kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca ülkelere sağladığı döviz gelirleri ile dış açıklarının azaltılması ve bütçe açığının finansmanına olan katkısı açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Yamak v.d, 2012).

Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ele alındığında, araştırmacılar sıklıkla turizme dayalı büyüme hipotezi kavramı ile karşılaşmaktadır. Bu hipotez temelinde ihracata dayalı büyüme hipotezinden elde edilmiş bir hipotezdir. Dolayısıyla bir turizmin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığı çıkarımına varılabilir (Bahar, 2006). Turizme dayalı büyüme hipotezi, uluslararası turizmin ekonomik büyüme için stratejik bir faktör niteliğinde olduğundan bahsetmektedir (Carrera v.d, 2008). Dolayısıyla ihracat odaklı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizme dayalı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye yol açtığı öne sürülmektedir (Balaguer ve Jorda, 2002).

Dünya Turizm Örgütü’nün (2015), yayınlamış olduğu raporda belirli dönemlerde meydana gelen şoklara rağmen dünyada turizm sektörü neredeyse kesintisiz olarak büyümüştür. Uluslararası turist sayısı küresel ölçekte 1950 yılında 25 milyon turistten 1980 yılında 278 milyon turiste, 1995’te 527 milyona ve 2014’te 1133 milyona çıkmıştır. Aynı şekilde uluslararası turizm gelirleri dünya genelinde 1950 yılında 2 milyar dolardan 1980 yılında 104 milyar dolara, 1995 yılında 415 milyar dolara ve 2014 yılında 1245 milyar dolara yükselmiştir. Aynı raporda yer alan bilgilere göre 2014 yılında turizm sektörü dünya ekonomisine doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olarak yüzde 9 civarında katkı sağlamıştır. Turizm sektörü 1,5 trilyon dolar ile dünya toplam ihracatının yüzde 6’sını oluşturmaktadır. Bu veriler çerçevesinde dünya ekonomisinde turizm sektörünün önemli bir itici güç olduğu göze çarpmaktadır.

Türkiye’de turizm sektörü, “dönüm noktası” olarak nitelendirilebilecek 1980 yılından sonra önemli bir gelişme göstererek ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra, Türkiye de ithal ikameci politika yerini ihracata yönelik sanayileşme stratejisine bırakmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin temel prensibi olarak kabul edilen ihracat odaklı sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde turizm sektörü; kolay, etkili, verimli ve nispi olarak da ucuz bir araç olarak görülmüştür (Tosun, 2001).

2014 yılında Türkiye gelen turist sayısına bakıldığında en çok turist çeken 6. ülke (39,8 milyon) iken turizm gelirlerinden elde edilen sıralamada 12. sırada (29,552 milyar dolar) yer almaktadır ve küresel turizm gelirlerinin yüzde 5,8’ini oluşturmaktadır (UNWTO, 2015). Bu durum Türkiye’nin hangi bölgelerden ne kadar turist çektiği, Türkiye’ye gelen turistlerin hangi amaçla Türkiye’yi tercih ettiği sorusunun irdelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 2004-2014 yılları arasındaki 11 yıllık turizm istatistikleri yer almaktadır. Bu istatistikler gelen uluslararası turist sayısı, turizm gelirleri, turizm gelirlerinin ihracat ve ithalat içerisindeki payı ve son olarak turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatmadaki payından oluşmaktadır.

Tablo-1: 2004-2014 Döneminde Türkiye'de Turizm İstatistikleri

Yıl	Gelen Uluslararası Turist Sayısı (milyon)	Turizm geliri (milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracat İçerisindeki Payı	Turizm Giderlerinin İthalat İçerisindeki Payı	Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı
2004	17 202 996	17 076 609	27,0	3,0	58,95
2005	20 522 621	20 322 111	27,7	2,9	55,72
2006	19 275 948	18 593 950	21,7	2,3	42,83
2007	23 017 081	20 942 501	19,5	2,4	43,34
2008	26 431 124	25 415 067	19,2	2,1	44,30
2009	27 347 977	25 064 481	24,5	3,6	82,52
2010	28 510 852	24 930 996	21,9	3,2	46,09
2011	31 324 528	28 115 694	20,8	2,3	34,13
2012	31 342 464	29 007 003	19,2	1,9	43,75
2013	33 827 474	32 308 991	21,3	2,1	32,35
2014*	35 850 286	34 305 904	21,7	2,2	40,59

Kaynak: TÜRSAB, 2015, *:2014 yılı verileri TÜİK'ten elde edilerek tarafımızca derlenmiştir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere Türkiye'de 2004-2014 döneminde gelen turist sayısı ve turizm gelirleri %50'den fazla artmıştır. Ancak turizm gelirlerinin ihracat içerisindeki payı 2004'de yüzde 27 iken 2014 yılında yüzde 21,7'ye düşmüştür. Yapılan turizm giderlerinin ithalat giderleri içerisindeki payı ise yüzde 3'ten yüzde 2,2'ye düşmüştür. Türkiye'nin yıllardır süregelen dış ticaret açığı sorunda ise turizm gelirlerinin ciddi bir etkisi görülmektedir. 2004 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açığı içerisindeki payı yüzde 58 iken 2014'te bu rakam yüzde 40'lara gerilemiştir. Bu oranda meydana gelen düşmeye rağmen dış ticaret açığının finansmanında turizm gelirlerinin çok önemli bir rol oynadığı açıktır.

Bu çalışmada Türkiye'de gelen turist sayısı ve turizm gelirleri bağımsız değişkenler olarak ele alınmış olup bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. 4 bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde Dünya'da ve Türkiye'de turizm sektörlerinin tarihsel süreçte nasıl geliştiği ve ekonomik büyüme olgusuna nasıl bir katkı sunduğu incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalar ele alınmış ve bu çalışmalar elde edilen sonuçların yönü ve ele alınan örneklem olmak üzere üç ayrı kategoride incelenmiştir. Üçüncü bölümde model ve veri setinin tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiş olup bunun yanında analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise çeşitli politika önermelerinde bulunulmuştur.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok ampirik çalışmanın konusu olmuştur. Literatürde turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen birçok çalışmaya rastlamak mümkün olduğu gibi bu ilişkiyi desteklemeyen çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın literatür bölümü üç ayrı kategoriden oluşmaktadır.

Birinci grup çalışmalar Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini sınanan çalışmalardır. Panahi v.d (2015), Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini Kalman filter yöntemini kullanarak 1970-2011 verileri ile sınımışlardır. Analizden elde edilen bulgulara göre Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Çoban ve Özcan (2013), Türkiye için 1963-2010 verilerini kullanarak yapmış oldukları analizde kısa dönemde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak uzun dönemde turizm gelirleri ekonomik büyümenin nedenidir sonucunu elde etmişlerdir. Ayrıca nedensellik analizinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini Engle-Granger eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modelinden yararlanarak araştırmışlardır. Analizden elde edilen bulgulara göre turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemli hem de kısa dönemli çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Kara v.d (2012), Türkiye’de turizm gelirlerinin çeşitli makroekonomik göstergeler üzerine olan etkisini sınımışlardır. Yöntem olarak 1992-2011 verileri ile Engle Granger, VAR ve Granger nedensellik analizlerini kullanmışlardır. Analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü; turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru çift yönlü ve döviz kurundan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Polat ve Günay (2012), yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de ihracat ve turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini Johansen eşbütünleşme yöntemi ile 1969-2009 verilerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ihracat gelirleri, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Ayrıca hata düzeltme modeline dayalı nedensellik analizi sonucuna göre ihracat ve turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Çalışmada Türkiye için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gündüz ve Hatemi-J (2005), Türkiye için turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezini Kaldıraçlı Bootstrap nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analizden elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye için turizme dayalı büyüme hipotezi desteklenmektedir.

Literatürde Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemeyen çalışmalara da rastlamak mümkündür. Yamak v.d (2012), Türkiye için 1968-2006 verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmada turizm gelirleri, reel GSMH, tarım, sanayi, hizmet sektörü arasındaki ilişkiyi irdelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre turizm gelirleri, sektörler ve GSMH arasında uzun dönemde ilişki

bulunamamıştır. Hepaktan ve Çınar (2010), 1980-2008 verilerini kullanarak Türkiye’de net turizm gelirleri, yabancı turist sayısı, büyüme ve dış ödemeler bilançosu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre turizm sektörünün dış ticaret üzerinde pozitif bir etkisi varken ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Katırcıoğlu (2009), yapmış olduğu çalışmada 1960-2006 verilerini kullanarak GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru ilişkisini eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Öztürk ve Acaravcı (2009), Türkiye için yapmış oldukları çalışmada reel GSYH ve uluslararası turizm arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli (VEC) yöntemlerini kullanarak 1987-2007 verileri ile incelemişlerdir. Analizlerden elde edilen bulgular neticesinde Türkiye’de turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını bulmuşlardır. Yavuz (2006), Granger nedensellik ve Toda Yomato yöntemleri ile 1992:Q1-2004:Q4 verilerini kullanarak turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınamıştır. Analizden elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki söz konusu değildir.

İkinci grup çalışmalar ise çeşitli ülkelerde turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen çalışmalar çatısı altında toplanmaktadır. Tang ve Tan (2015), Malezya için eşbütünleşme yöntemi ile 1975-2011 verilerini kullanarak turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini sınamışlardır. Çalışmada ekonomik büyüme, turizm ve diğer değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu ve turizmin ekonomik büyüme üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Chen, Wei (2009), Tayvan ve Güney Kore ülkeleri için 1975:Q1- 2007:Q1 verilerini kullanarak GSYİH, döviz kuru ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi sınamışlardır. Elde edilen bulgular çerçevesinde Tayvan için turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki, Güney Kore için ise çift yönlü ilişki saptanmıştır. Lee ve Chien (2008), Tayvan için 1959-2003 verilerini kullanarak GSYİH, turizm gelişimi ve döviz kuru ilişkisini eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelemiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ve turizm arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Po- Huang (2008), yapmış olduğu çalışmada 88 ülke ele almıştır (1. Grup:57, 2.Grup:8 ve 3. Grup:23 ülke). 1995-2005 verilerini kullanarak yıllık ortalama ekonomik büyüme ve turizm gelirlerindeki yıllık ortalama büyüme arasındaki ilişkiyi sınamıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre uluslararası turizm gelirlerinin belirli bir eşik değerinin altında olan ülkelerde turizmin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı görülmüştür.

Üçüncü grup çalışmalar ise çeşitli ülkelerde turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Tuğcu (2014), yapmış olduğu çalışmasında Avrupa, Asya ve Afrika’daki Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerde 1998-2011 verileri ile panel data yöntemini kullanarak turizmin büyümeye neden olup olmadığını araştırmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre Avrupalı ülkelerin turizm kaynaklı büyüme yaratma performansının daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aslan (2013), Panel Granger nedensellik testi ile 1995-

2010 verilerinden yararlanarak Akdeniz ülkelerinde turizm gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre Portekiz için turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusuyken İspanya, İtalya, Tunus, Kıbrıs, Hırvatistan, Bulgaristan ve Yunanistan’da ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Söz konusu ülkelerde turizme dayalı büyüme hipotezi geçerli iken Mısır ve Malta için herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Cortes v.d (2010), İspanya için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini sınamışlardır. Bu amaçla eşbütünleşme ve nedensellik analizlerden faydalanarak 1964-2004 verilerini kullanmışlardır. Analizden elde edilen bulgular İspanya için turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir.

II. MODEL VE VERİ SETİ

Zaman serisi analizlerinde bu çalışmadan kullanılan ARDL Sınır Testi yaklaşımdan farklı olarak Johansen eşbütünleşme yöntemi, yapısal kırılmalı birim kök testleri ve eşbütünleşme analizleri, yapısal vektör Oto-Regresif (VAR) modelleri gibi yöntemler de kullanılarak analiz yapılabilmektedir.

Ampirik analizde kullanılan model şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$GSYH = \beta_0 + \beta_1 tgelir_t + \beta_2 turist_t + e_t \quad (1)$$

Modelde; “t” zamanı, “GSYH” Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, “tgelir” turizm gelirlerini, “turist” gelen turist sayısını temsil ederken e_t hata terimini temsil etmektedir. Çalışmada Türkiye’de GSYH, turizm gelirleri ve gelen turist sayısı zaman serisi verileri ile incelenmektedir. Araştırma 1980-2014 dönemini kapsamakta olup, veriler yıllık gözlemlerden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler TÜİK veri tabanlarından elde edilmiştir. Ayrıca verilerin doğal logaritmaları kullanılmıştır.

Tablo-2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kisaltmalar	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
Gayri safi yurtiçi hasıla	GSYH	Milyar dolar	TÜİK	1980-2014
Turizm gelirleri	tgelir	Milyar dolar	TÜİK	1980-2014
Gelen turist sayısı	turist	Milyon	TÜİK	1980-2014

III. YÖNTEM VE BULGULAR

Durağan olmayan zaman serileri ekonometrik analizlerde çoğunlukla sorunlu olarak nitelendirilmişlerdir. Granger ve Newbold (1974), durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan tahminde ortaya sahte regresyonun çıkacağını söylemişlerdir. Dolayısıyla, ekonometrik analizlerde değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir (Tarı 2002). Durağanlık genel olarak; ortalamasıyla varyansı zaman içinde sabit olan ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır şeklinde tanımlanmaktadır (Gujarati,

2006). Düzey değerinde durağan olan seriler I(0) olarak simgelenirken birinci farkında durağan olan seriler I(1) olarak ifade edilmektedir.

Aşağıdaki tabloda çalışmada kullanılacak değişkenler için uygulanan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo-3: Değişkenler İçin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF (Düzey)	ADF (Birinci Fark)	Sonuç
GSYH	-1.601044 (0)	-6.212796 (0)	I(1)
tgelir	-0.435775 (0)	-5.174090 (0)	I(1)
turist	-1.624830 (6)	-7.158793 (5)	I(1)
Kritik Değer (%1)	-4.252879	-3.646342	
Not: ADF testi için parantez içindeki değer SIC kriterine göre seçilen gecikme sayısını göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak alınmıştır. Test biçimi olarak düzey değerinde sabit biçimli ve trendli, farkı alınmış serilerde de sabit terimli regresyon denklemini kullanılmıştır.			

ADF testinde hataların birbirinden bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayımı, hem otoregresif hem hareketli ortalama bileşenleri söz konusu olduğunda probleme neden olmaktadır. Philips (1987) ve Philips ve Perron (1988), hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans olabileceği varsayımı altında bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Hem otokorelasyon ve değişen varyans problemi hem de bu değişkenlerin durağanlığı hakkında daha sağlıklı bilgi edinebilmek için bu çalışmada ADF testine ek olarak Philips-Perron (PP) testi de uygulanmıştır. PP testlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-4: Değişkenler İçin Philips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	PP (Düzey)	PP (Birinci Fark)	Sonuç
GSYH	-1.474939 (2)	-6.196008 (3)	I(1)
tgelir	-0.554192 (3)	-5.153676 (3)	I(1)
turist	-1.196236 (15)	-7.122546 (8)	I(1)
Kritik Değer (%1)	-4.252879	-3.646342	

Her iki yöntemde de durağanlık testi sonuçları ele alındığında değişkenlerinin tümünün yüzde 1 anlamlılık düzeyinde düzey değerlerinde durağan değilken ilk farklarında durağan olduğu yani I(1) oldukları görülmektedir. Elde edilen birim kök test sonuçlarına göre, değişkenlerin bütünleşme derecelerinin aynı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. ARDL sınır testi yönteminde değişkenlerin I(0) veya I(1) olması gibi bir zorunluluğun olmamasıyla beraber bu yöntemle değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemli ilişki test edilebilmektedir. Aynı zamanda Narayan ve Narayan'ın (2006) ve Shahbaz v.d (2012)'nin çalışmalarında ARDL sınır testi ile elde edilen test sonuçlarının diğer eşbütünleşme testlerine nazaran daha etkili ve tarafsız olduğu ve de küçük örneklerde daha tutarlı sonuçlar verdiğine değinilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ARDL sınır testi yöntemi kullanılacaktır. ARDL sınır testi için kısıtlanmamış hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\Delta \text{gdp}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{gsyh}_{t-1} + \beta_2 \text{tgelir}_{t-1} + \beta_3 \text{turist}_{t-1} + \beta_4 \text{Trend} \\ + \sum_{i=1}^p \varphi_{1i} \Delta \text{gsyh}_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{1i} \Delta \text{tgelir}_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{1i} \Delta \text{turist}_{t-i} + e_t \quad (2)$$

Hem sabit hem de trend içeren yukarıdaki denklemin sınanması için ilk olarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (AIC), Schwarz (SBC), Hannan-Quin (HQ) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Modelde bu bilgi kriterlerinden en küçük değere sahip olan gecikme uzunluğu kullanılmaktadır. İlgili gecikme uzunluğunda modelin otokorelasyon sorununun bulunmaması gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını tespit etmek amacıyla F istatistiklerinden yararlanılmaktadır. ARDL sınır testi yönteminde F istatistikleri Pesaran v.d (2001)'deki çalışmasındaki alt ve üst değere göre belirlenmektedir. Analizden elde edilen değer hesaplanan F istatistiği alt kritik değerinden küçük ise seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığına, üst kritik değerden büyük olması ise eşbütünlüşme ilişkisinin varlığından bahsedilebilmektedir. Ancak değer alt ve üst kritik değerlerin arasında yer alıyorsa bu durumda eşbütünlüşme konusunda herhangi bir karar verilememektedir.

Yukarıda yer alan denklem için sıfır hipotezi seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olmadığı yönünde tanımlanmaktadır. Sıfır hipotezi çalışmada trend ve seviye değişkenlerin bir bütün olarak sıfıra eşit olmadıklarını test eden F istatistiği ile test edilecektir. Sınır testi sonucu değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi elde edildiği takdirde değişkenlere ait uzun dönem ve kısa dönem ilişkilerini belirlemek için ARDL modelleri tanımlanmaktadır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak gecikme uzunluğu ve sınır testi sonuçları tablolar halinde verilecek ardından eşbütünlüşme ilişkisi elde edildiği takdirde uzun ve kısa dönem ARDL modelinin tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

Tablo-5:Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

P	AIC	SBC	B-G Testi
1	24.46936	24.73872	0.0229
2	24.17007	24.57821	0.1514
3	24.21850*	24.76815*	0.3611*

*, Tabloda P, gecikme sayısını; AIC, Akaike ve SBC, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriterini temsil etmektedir. *B- G testi; Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Bu çalışmada sınır testi için maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak alınmış olup, AIC ve SBC bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. Seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu söz konusu değildir. İlgili gecikme uzunluğu belirlendikten sonra sınır testi yöntemiyle seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi araştırılmıştır. Tabloda sınır testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo-6: Sınır Testi Sonuçları

k	F İstatistiği	Alt Sınır (%1)	Üst Sınır (%1)
2	10.54641	5.15	6.36

*k, denklemdaki bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler Pesaran vd.(2001)'deki Tablo CI(iii)'ten elde edilmiştir. F istatistiği, Sabitli-trendli modeldeki gecikmeli seviye değişkenleri ile trend değişkenine ait katsayıların, bir bütün olarak sıfırdan farklı olup olmadığının test edilmesi sonucu elde edilen F istatistiğidir.

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir. İlgili eşbütünleşme ilişkisi elde edildikten sonra ARDL modelinde değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişkisi incelenecektir. Bu bağlamda aşağıdaki denklem ARDL hata düzeltme modeli ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir:

$$gdp_{1t} = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \varphi_{1i} gsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{1i} tgelir_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{1i} turist_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Çalışmada gecikme uzunluğunun belirlenmesinde SBC bilgi kriteri kullanılmıştır ve uzun dönem tahmin edilen modelin ARDL (1,0,0) modeli olduğu sonucuna varılmıştır. Aşağıdaki tabloda ilgili modelden elde edilen katsayılara ve tanısal testlere yer verilmiştir.

Tablo-7: ARDL (1,0,0) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği - (prob)
GSYH(-1)	0.546	0.145412	3.75 0.0008*
tgelir	14.74	4.53	3.25 0.0028*
turist	-0.003	0.005	-0.56 0.5774
C	26544.73	13429.74	1.98 0.0573*
Uzun Dönem Katsayılar			
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t İstatistiği-(prob)
tgelir	32.43	12.29	2.64 (0.0021)*
turist	-0.006	0.01	-0.52 (0.6096)
Tanısal Test Sonuçları			
R ²	0.97		Normallik 0.3709 ^y
Adj R ²	0.99		Değişen Varyans 0.1900 ^z
Otokorelasyon	0.2580 ^x		

^x: Breusch-Godfrey LM testini, ^y: Jarque- Bera Normallik testini ve ^z:Breusch-Pagan-Godfrey Testlerini temsil etmektedir. *, 0.05 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tabloda görüldüğü üzere “tgelir” katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak “turist” katsayısı istatistiki olarak anlamlı değildir. Bu durum Türkiye’de 1980-2014 yılları arasında ekonomik büyümede turizm gelirlerinin pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Modelin tanısal test sonuçları ele alındığında modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı ve hata teriminin normal dağıldığı görülmektedir. Bu sonuçlar modelim tahmin sonuçlarının güvenilirliğinde önem teşkil etmektedir.

Tablo-8: ARDL (3,1,0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği -
-------------	---------	---------------	-----------------

			(prob)
tgelir	12.10	6.16	1.97 0.05*
turist	-0.002	0.004	-0.52 0.60
C	936.1	9659.2	0.10 0.92
ECMT(-1)	-0.482	0.1328	-3.64 0.001

Tablodaki sonuçlar değerlendirildiğinde ilgili değişkenlerin uzun dönem katsayılarına benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Buna göre "tgelir" katsayısı istatistiki olarak anlamlı iken "turist" katsayısının istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak ECMT(-1) katsayısı -0.482 olarak elde edilmiştir. Dolayısıyla hata düzeltme teriminin beklenen şekilde istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Bu sonuç kısa dönemde meydana gelen sapmaların yüzde 48’inin bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine oldukça hızlı bir şekilde ulaştığı anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu amaçla 1980-2014 dönemi incelenmiş olup yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak Pesaran v.d (2001) ARDL sınır testi ve uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmini kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Kısa dönem hata düzeltme katsayısı beklenildiği üzere negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuş, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yüzde 48’inin bir sonraki dönemde düzeldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Analizden elde edilen sonuçlar; Panahi v.d (2015), Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Polat ve Günay (2012), Gündüz ve Hatemi-J (2005)’nin yapmış olduğu çalışmalarda elde ettiği bulgular ile benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmalarda özellikle ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısı ve elde edilen turizm gelirleri ele alındığında önemli bir sonuç göze çarpmaktadır. Türkiye 2014 yılında gelen uluslararası turist sıralamasında en çok turist çeken 6. ülke olmasına rağmen turizm gelirlerine bakıldığında 12.sırada yer almaktadır. Bu durum Türkiye’de turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin düşük olduğu ve düşük bütçeye dayalı turizm faaliyetlerinin ağırlıklı olduğu sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca Türkiye’de döviz kurundaki dalgalanmaların turizm sektörü için belirleyici bir faktör olduğu da düşünülmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin geliştireceği iki önemli politikadan biri ülkeye gelen turistler için mal ve hizmet piyasasındaki fiyatlar açısından uygun bir ortamın sağlanması olacaktır. İkinci önemli politika ise; Türkiye, gelen turist ve elde edilen turizm geliri ele alındığında her ne kadar

potansiyelinin altında bir turizm geliri elde etse de, aslında yüksek turizm geliri elde edecek bir potansiyele de sahiptir. Dolayısıyla ekonomik getirisi yüksek olan turizm faaliyetleri teşvik edilmelidir.

Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi ele alındığında özellikle 1980’li yıllardan itibaren ciddi bir gelişme göze çarpmaktadır. Ancak turizm potansiyeli yüksek bir ülke olmasına rağmen turizm gelirlerinin düşük olması göze çarpmaktadır. 2013 yılında Türkiye en çok turist yüzde 49,9 ile Avrupa Birliği ülkelerinden gelmiştir (TÜRSAB, 2015). Avrupa ülkelerinin nüfuslarının yaşlı olduğu ve yaşlı nüfusun da arttığı gerçeği göz önüne alındığında, Türkiye’nin uygulayacak etkili politikalarından birisi de bu yönde olmalıdır. Yaşlılar için yorucu olmayan spor türleri (örneğin golf ve yat turizmi) ele alınarak bu tesislerin sayısı artırılmalı ve mevcut tesislerin de kaliteleri artırılarak tanıtımının yapılması gerekmektedir. Turistler için bir cazibe noktası olan Türkiye neredeyse her türlü turizm sektöründe gelişmeye açık bir konumdadır.

Bu bilgiler çerçevesinde Türkiye’nin genel turizm potansiyeli, gelen turistlerin ağırlıklı olarak hangi ülkelere geldiği, gelir düzeyleri ve yaş grupları, gelişmeye açık olan fakat verimli olmayan sektörlerin durumu ve turistlerin güven içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirebileceği alanlar ayrıntılı olarak incelenmeli; elde edilen sonuçlar doğrultusunda da hem düşük bütçeye dayalı turizm gelirlerinin hem de yüksek harcamalardan meydana gelen turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aslan, A. (2013). Tourism Development and Economic Growth in the Mediterranean Countries: Evidence from Panel Granger Causality Tests. *Current Issues in Tourism*, 17(4), 363-372.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*. 13(2), 137-150.
- Balaguer, J., Cantavella-Jordà, M. (2002). Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Bozkurt E., Topçuoğlu Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 92-105.
- Carrera, E.J.S., Brieda J.B., Rizzo W.A. (2008). Tourism’s Impact on Long-Run Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Chen, C.F., Wei S.Z.C. (2009). Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: Ne Evidence from Taiwan and Korea. *Tourism Management*, 30, 812-818.
- Corte´s-Jime´nez, I. C., Pulina, M. (2010). Inbound Tourism And Long-Run Economic Growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74.
- Çoban O., Özcan C.C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 243-261.
- Gujarati, D. N (2006). *Temel Ekonometri*. (Çev: Ümit Senesen, Gülay Günlük Senesen. Literatür Yayıncılık, 726.
- Granger E., Newbold P. (1974). Spurious Regression in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 111-120.
- Gündüz, L. ve Hatemi, A. (2005). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey. *Applied Economics*, 12 (8), 499-504.
- Hepaktan C.E., Çınar S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E.*, 8(2), 135-154.
- Lee, C. C. and Chang C.P. (2008). Tourism Development And Economic Growth: A Closer Look At Panels. *Tourism Management*, 29, 80-192.

- Lee, C. C., Chien, M.S. (2008). Structural Breaks, Tourism Development, and Economic Growth: Evidence from Taiwan. *Mathematics and Computers in Simulation*, 77, 358-368.
- Kara O., Çömlekçi İ., Kaya V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği(1992 – 2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 75-100.
- Katırcıoğlu, S.T. (2009). Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis For Turkey Using The Bounds Test And Johansen Approach For Cointegration. *Tourism Management*, 30, 17-20.
- Narayan, P.K., Narayan, S. (2006). Savings Behaviour in Fiji: An Empirical Assessment Using the ARDL Approach to Cointegration. *International Journal of Social Economics*, 33(7), 468-480.
- Öztürk İ., Acaravcı A. (2009). On The Causality Between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence From Turkey. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 73-81.
- Panahi, H., Mamipour, S., Nazari K. (2015). Tourism and economic growth: a time-varying parameter Approach. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 26(2), 173-185.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. (1987a). Time Series Regression With A Unit Root. *Econometrica*, 55 (2), 277-301.
- Phillips, P. C. B., Perron, P. (1988). Testing For a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Po, W. C., Huang, B.N. (2008). Tourism Development and Economic Growth – A Nonlinear Approach. *Physica A*, 387, 5535–5542.
- Polat E., Günay S. (2012). Türkiye'de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 204-211.
- Tang C.F., Tan E.C. (2015). Does Tourism Effectively Stimulate Malaysia's Economic Growth?. *Tourism Management*, 46, 158-163.
- Tarı, R. (2002). *Ekonometri (2.Basım)*. İstanbul: Alfa.
- Tosun, C. (2001) Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289-303.
- Tuğcu, C.T. (2014) Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis For The Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management* 42, 207-212.
- TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ (TÜRSAB) (2015). İstatistikler. Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Ziyaretçiler. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretciler/bazi-ulke-gruplarinin-toplam-turist-sayisindaki-paylari_72.html (Erişim Tarihi: 29.06.2015)
- TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ (TÜRSAB) (2015). İstatistikler. Tuizmin Ekonomideki Yeri. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri/dis-ticaret-aciklarini-kapatmada-payi_916.html (Erişim Tarihi 28.06.2015)
- WORLD TOURISM ORGANIZATION (UNWTO) (2015). *Tourism Highlights 2015*. The World Tourism Organization, <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899> (Erişim Tarihi: 30.06.2015)
- Yamak N., Tanrıöver B., Güneysu F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 205-220.
- Yavuz N.Ç (2006). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

SUMMARY

Considering the development of the tourism sector in Turkey, a significant improvement has been observed especially since 1980 when the financial liberalization policies started to be implemented. Tourism revenues have an important share in GDP in Turkey. The share of tourism revenues in exports is %21.7. In addition, according to World Tourism Organization 2015 Report, Turkey remained 6th in international tourist arrivals and 12th in international tourist receipts in 2014. In this case, it may be considered that low-budget tourism activities is carried out in Turkey. However, it may be also thought that exchange rate fluctuations is determinant factor for tourism revenues in Turkey.

The number of international tourist arrivals and tourism revenues have increased by more than 50% during the period 2004-2014. However, the share of tourism revenues in export has decreased %21.7 in 2014 from %27 in 2004. In addition, the share of tourism expenditures in import has decreased to %2.2 in 2014 from %3 in 2004. Besides, tourism revenues have an important role in narrowing foreign trade deficit in Turkey. While share of tourism revenues in the foreign trade deficit was %58 in 2004, it has dropped to %40 in 2014. Thus, tourism policies may be useful in financing foreign trade deficit in Turkey.

In this study, the relationship among tourism revenues, international tourist arrivals and economic growth was investigated in Turkey. For this purpose, we examined over the period of 1980-2014 based on annual data. We applied the Pesaran et al. (2001) ARDL bounds testing and estimation of long run cointegration coefficients. ADF and Phillips-Perron unit root test results indicate that all variables are stationary at first difference. After unit root test, bound testing was applied to obtain long term relationship between the variables. Bound testing results strengthen that variables are cointegrated in the long term. According to the both long and short run estimation results, tourism revenues have a significant impact on economic growth. However, coefficient of international arrivals is insignificant. As expected, short run error correction coefficient is negative and statistically significant. Thus, it is observed that %48 of short run deviations are disappeared in the long term. Econometric analysis results show that tourism revenues have a positive effect on economic growth. Empirical findings obtained from the analysis share similarity with the studies conducted by Panahi v.d (2015), Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Polat ve Günay (2012), Gündüz ve Hatemi-J (2005) for Turkey. However studies that found no relationship between tourism revenues and GDP could be found in the literature. Yamak et al. (2012), Hepaktan ve Çınar (2010), Katırcıoğlu (2009), Yavuz (2006) did not find any relationship between GDP and tourism revenues in the long term. In addition, Öztürk ve Acaravcı (2009) found that tourism-led Growth hypothesis is not valid for Turkey.

In the light of these findings, some specific policies on tourism sector should be applied in Turkey in terms of general tourism potential, income and age level of arrivals and environment of confidence in the country. Moreover, tourism policies should be established to both low and high budget tourism activities.